

ГРАНИЦИ И РЕГИОНИ

(през призмата на Черноморския регион и Евразия)

Проф. д.ик.н. Нина Дюлгерова

Все повече се увеличава времево-пространствения диапазон между края на Студената война и новите геополитически реалности, пред които е изправен света. Това позволява от дистанцията на годините и освобождавайки се от емоциите и предвзетите тези да се търсят теоретичните и практическите параметри на промяната и очертаващите се приоритети и тенденции. Все повече се засилва значението на регионалната глобалистика*, която определя динамичната конфигурация, където географията е един от основните фактори в очертаващия се нов глобален ред. Тези акценти очертават и преследваните в статията цели, насочени към изследване на геополитическите параметри на Черноморския регион в контекста на новите евразийски очертавания на сигурността и енергетиката.

* * *

Възможностите, които предоставят геополитическите интерпретации на границата в историко-географското и геополитическото пространство създават солидна методологическа база за изследване на това понятие през призмата на властовите технологии.

Границата не е само линия на географската карта, край, граница на географско пространство или само територия. Тя е определен край на пространството на властта, т.е. край на територии, стратифицирани при помощта на властови технологии, зона на докосване, пресичане, налагане върху различни, често разнотипни пространства и структури на властта¹. Подобни геополитически „буфери“ създават нестандартни геополитически образи, особено при контакт между различни политически култури.

В зависимост от генезиса на пространството на властта и от характера на взаимодействие на властовите структури се оформят няколко типа граници като

* Удачен термин, използван от Боян Чуков, съветник по международните въпроси на българския премиер Сергей Станишев в лекция в Дипломатическия институт към министъра на външните работи на Р България.

специфичен сегмент на пространството на властта. Краят на биполярния свят и разпадането на Съветския съюз поставя остро проблема с вътрешните и външните граници и ги превръща в един от основните обекти на изследване. Неизбежни са паралелите между разширяването на Руската империя и формирането на границите в постсъветското пространство.

Руският историк В. О. Ключевски утвърждава тезата, че колонизацията е „основният факт“ на руската история². Този феномен е съществен за периода на Руската (Съветската) империя, в който интеграционните процеси са основна част от нейното развитие. След края на Студената война разпадането на Съветския съюз поставя нови акценти в държавно-политическия процес в постсъветското пространство. Границите се превръщат във фокус на политиката за утвърждаване на новите политически единици. Проблемът за единството на държавната територия вече е въпрос за закономерността на пространствената форма на държавата. Търсенето на „закон“ за пространството на страната, основаващ се върху единството на външната пространствена форма (географско положение) и вътрешната форма (структура на територията), се превръща в проблем за избора на пътя или в следването на съществуващата посока. Голямото пространство - това не е пространство на голямата топография, а пространство на много различни части, несъотносими една към друга. Този проблем е актуален както за правоприменика на СССР Руската Федерация, така и за останалите субекти от Общността на независимите държави (ОНД), за които утвърждаването или прекрояването на границите се превръща в съществена част от тяхното съществуване.

Русия е евразийска държава, чиято територия е разположена върху два континента - Азия и Европа. Границата между континентите преминава по Урал и се спуска към Каспийско море. Географските параметри са в основата на една от най-устойчивите идеологии в руската обществено-политическа мисъл през XX век – евразийската. Евразийството поставя акцента върху ролята на пространството в руската история и върху ролята на културно-географската граница между Европа и Азия. Съвременната интерпретация на евразийството се основава на тезата на П. Савицки за Евразия като „област на известно

равноправие и „побратимяване” на нациите, нямащо аналог в международните отношения в колониалните империи”³. Новият вариант на евразийството, съобразен с акцентите на XXI век, е ориентиран към Евразия като пространство, свободно от глобална йерархия, което не е империя в класическия вариант, а многонационално общество, в което няма политическо разделяне между привилегированите и непривилегированите народи⁴.

От многобройните теории за евразийството в контекста на геополитическите модели за граничните пространства през призмата на руската алтернатива⁵, интерес представляват тезите, ориентирани към прагматизма и еволюционизма. Прагматизмът на А. Уткин се основава на аксиомата „ресурсите определят политиката”. Уткин не възприема идеята за Голяма Европа (от Владивосток до Сан Франциско), както и възможността Русия да се превърне в пълноправен партньор на НАТО и ЕС⁶. Д. Тренин споделя неговата категоричност, убеден, че Русия ще се развива в съюз, а не като член на Европа⁷. Тя е източноевропейска цивилизация, която не възприема външните граници на Руската Федерация за окончателни. Изграденото в интелектуалния слой не само в Русия, но и в Средна Азия европоцентрично светоусещане е съществена пречка за осъществяването на евразийския проект, капсулиран в рамките на постсъветското пространство. Прогнозата на Уткин за бъдещата битка е свързана със стратегическия триъгълник Персийския залив - Каспийския басейн – Южнокитайско море, с очакван сблъсък между Русия, Китай и САЩ.⁸

Еволюционният модел на евразийството намира конкретно развитие в азиоцентричния геополитически вариант на Ал. Дугин за остта „Суша-Вода”, който се базира на класическата геополитика. Евразия е цивилизация на сушата, в която водещ елемент са руснаците като най-евразийци сред всички евразийци. Дугин утвърждава тезата за евразийството като единствено правилния външнополитически ориентир на Русия⁹.

Религиозно-философската теория на Н. Нарочницкая разширява геополитическото пространство на евразийския модел. Нейната проекция за „евразийска геополитическа и енергетическа елипса” се базира на „нова” Европа и обхваща северната крива: Проливите – Черно море – Кавказ – Каспийския

басейн – Средна Азия – Афганистан – Пакистан – Иран – Ирак – Израел – Турция. Нейната прогноза е, че контролът над тази територия ще определи „господаря на света”¹⁰, но остава големия въпрос кое ще е той – САЩ, Русия или Китай?¹¹

Религиозно-философският изолационизъм е в основата и на предлагания от А. Панарин, модел, според който разпадането на СССР е предпоставка за разпадането на Евразия като „носеца планетарна конструкция”. Евразийството на Панарин разглежда Русия като особен „начин за запазване на специфичната славянска идентичност”, на политическата и културната хегемония на славянството в Евразия”. Русия е носител първо на славянското в Азия, а след това на европейското¹². Печелившите сегменти в евразийския модел на Панарин са идеята за Евразийска Русия, формирана върху патриотизма и интеграцията, но прагматично ориентирана към интеграция на византийско, източноевропейско и централноазиатско пространство (Москва - Минск – Киев - Братислава - Прага - Загреб - Белград - Тирана - Атина - Букурещ - Кишинев - Варшава - Астана - Душанбе – Ташкент - Ашхабад - Баку - Ереван - Тбилиси - Истанбул)¹³. Неговият вариант за дихотомия не е стандартния Изток-Запад, Север-Юг, а „Време-Пространство”, „Вертикал-Хоризонтал”¹⁴.

Идеи за спасяването на Русия, не на Евразия като политическо, икономическо и културно пространство, присъстват и в тезите на Д. Тренин. Той е категоричен в позицията си, че феноменът Русия-Евразия вече не съществува. На западната граница на Федерацията е все по-тясно обединяваща се Европа – естествено пространство, в което Русия може да се интегрира само в качеството си на европейска държава. На изток е все по-силно взаимоотношената Азия, където Русия трябва да се утвърди или като страна, разположена в Азия, или да се сблъска с нарастващия натиск, изтласкващ я на запад от Урал. На юг Русия среща ислямската активност, чиито източник е както вътрешен, така и външен. Оптимизмът на Тренин е заложен във възприемането на края на Евразия като реална катастрофа, но не като трагедия¹⁵. Алтернативата - формалното запазване на Русия като държава, но фактически превръщането ѝ в Евро-Китай, не е за подценяване. Влизането на част от страната в сферата на Европейския съюз, а

другата – в орбитата на Китай, означава бившата метрополия да повтори съдбата на своите гранични пространства, но също така, че процесът на фрагментация на Евразия продължава¹⁶. Краят на една, макар и дълга епоха, не е краят на Русия като държава, независимо от бъдещето, което я очаква¹⁷.

Евразийството като геополитически модел за гранични пространства екстраполира в дихотомията „Европа-Азия” историческия опит, съвременните реалности и бъдещите алтернативи. Многобройните участници в черноморските процеси, независимо от техните дългосрочни интереси или конюнктурни конфигурации, са повлияни от засилващата се нестабилност в региона, най-вече в кавказкото пространство. Кавказкият интегритет като понятие и процес претърпява многобройни модификации в постсъветския период. Възстановената след Студената война значимост на Кавказкия регион като транспортно-енергиен коридор все повече засилва обвързаността между проблемите за интегритета и за нефтено-газовите трасета в планове и стратегиите на заинтересованите регионални и глобални субекти.

След разпадането на съветската система в началото на 90-те години на ХХ в. Кавказ излиза извън контекста на обществено-политическите, социално-икономическите и военностратегическите параметри на биполярния свят. С приемането на геополитическите граници в рамките на центрираното около Русия Общество на независимите държави (ОНД) стартира поредицата от конфликти с национално-етнически и религиозен характер, която възражда или създава нови огнища на напрежение в постсъветските територии.

По пътя на създаването на съвременната държавна машина страните от постсъветското пространство са принудени да преодоляват многобройни препятствия. Едно от тях е отсъствието на традиции в организирането на политически партии, което е на път да бъде превъзможано едва в последните години. Трудностите пред държавния мениджмънт започват с установяването на законността на централната власт и завършват със създаването на ефективна физическа и социална инфраструктура, спазването на основните права на човека и гражданските свободи, както и решаването на многобройните етнически и конфесионални конфликти.

Интересът към Черноморско-Каспийския ареал не е случаен. Тази територия е важен транспортен коридор и район с обширни неразработени природни ресурси, което предопределя нейното геополитическо и геоикономическо значение. Проблемите за стабилността в региона и за неговото инкорпориране в световната икономика са от съществена важност за главните участници в международния политически процес. Всеки един от тях обаче (САЩ, Русия, Турция, Иран, страните от Европейския съюз) възприемат решаването на този проблем по различен начин. Това обяснява поливариантността на проектите, които всеки един от регионалните и глобалните актори се опитва да реализира в зоната, разположена между Централна Азия и Балканите. Въпросът е до каква степен съперничеството за доминация в Черноморския регион ще помогне за решаването на проблемите на обществата от постсъветското пространство и на Турция. Много често суровата реалност коригира илюзиите относно възможностите на страните от региона да постигнат съществени резултати в прехода към демокрация.

Новите стратегически концепции за регионална сигурност като напр. Големия Черноморски регион, включващ в географския си ареал не само Южен Кавказ, но и Черно Море и руския Северен Кавказ, следвайки концепцията за Големия Близък Изток, Големия Кавказ, Разширена Европа и Разширено НАТО недвусмислено определят приоритетните интереси на Запада. През последните години нееднократно се потвърждава тезата, че Черноморския регион е в центъра на големите стратегически опити да се утвърди стабилността в разширеното европейско пространство и извън него – в района на Големия Близък Изток. Променя се и ролята на Черноморския регион, който се превръща в ключов елемент от стратегическия тил на Запада, контактна зона между евроатлантическото общество и Големия Близък Изток, нещо като новият Коридор на Фулд[†], минаващ през Черно море. Целта е държавите от региона

* Това е термин от речника на НАТО от 60-те години на XX век за определяне на географския коридор между Рейн в района на Франкфурт (ФРГ) и Лайпциг в ГДР. Този коридор е най-краткият и непресечен път за развитието на стратегическото настъпление на танковите и моторизирани съединения на държавите от Варшавския договор.

успешно да се превърнат в демократични и стабилни общества, които да бъдат предимство за разпространяване на западните ценности на изток и на юг[‡].

В началото на XXI век Кавказ се превръща в своеобразен барометър за позициите на глобалните и регионалните актори в международната стратификация. Тази особеност се засилва особено след „Революцията на розите” в края на 2003 г. в Грузия, с което стартира т.нар. „второ разпадане” на Съветския съюз. Опитът за коренна политическа промяна в някои от постсъветските републики като Грузия и Украйна чрез подмяна на управленския елит трансформира политическата лексика, но не довежда до фрапиращи практически резултати. В Брюксел и Вашингтон обаче е утвърдено мнението, че „Революцията на розите” отваря път за изграждането на либерално-демократична Грузия. Доказателства за това се търсят в амбициозната програма от реформи, които Тбилиси стартира през 2008 г. Реформената програма се основава на принципите на демокрацията и свободния пазар. Грузия декларира, че основната рамка на партньорство с ЕС ще бъде Планът за действие в рамките на европейската Политика на съседство, която да насърчава движението на хора и стоки, търговския обмен. Не може да се отрече, че главната цел на Тбилиси е демократическата трансформация във външнополитически план, което обяснява и нейното участие в регионални форуми като Общността на демократическия избор, ГУАМ и Черноморския форум. Тази международна активност обаче все повече се разминава с реалностите както във вътрешнополитически (нестихващите демонстрации на опозицията и засилващото се социално напрежение), така и във външнополитически (световната икономическа криза, непрекъснато намаляваща обещаваните от Европейския съюз субсидии) план.

Промените, предизвикани от цветните революции в Грузия и Украйна преформатират алтернативите за нови геополитически конфигурации в Кавказката буферна зона. Във времето на увеличаваща се зависимост от стратегически суровини и засилващото се значение на Черноморско-

Същият коридор би могъл да се използва и за настъпление на Съветската Армия към западноевропейските държави. – *Б.а.*

** Asmus Ronald D. and Bruce P. Jackson. The Black Sea and the Frontiers of Freedom Policy Review, N125, June /July 2004

Каспийското пространство в плановете на регионалните и глобалните актори, моделите на участие на местните играчи се мултиплицират през призмата на мотивираните, но зависими от конюнктурата амбиции. Те обаче са подчинени на два основни, взаимнозависими фактора, определящи настоящите акценти на кавказко, а като цяло и на черноморското присъствие в геополитическите и геостратегическите проекции – оспорвания интегритет на южнокавказките държави и контрола над находищата на енергоресурсите и техните транспортни маршрути.

Тези обединяващи усилията и амбициите на участниците в борбата за надмощие в Черноморския регион фактори могат да се превърнат в ефикасен сегмент от сложната структура на промяна в демократизиращите се общества. Доказателство за това е създадената през 1997 г. организация ГУУАМ, в чиито състав първоначално влизат Грузия, Украйна, Азербайджан, Молдова и Узбекистан. Впоследствие последната от тези страни напуска организацията, чието име се трансформира в ГУАМ. В процеса на нейната дейност се очертава отстояваната от Азербайджан позиция, че целта на тази организация не е противопоставяне в постсъветското пространство, а прилагането на демократичните ценности и осигуряване благоденствието на народите от региона. Действително, ГУАМ се оформя като един ефикасен инструмент, който посредством икономическата интеграция на четири страни под знака „ГУАМ - съединяване на континенти” въздейства върху демократичната трансформация на обществата.

Тези позитивни като цяло резултати в процеса на демократизация на черноморските общества обаче не променят обстоятелството, че Черноморско-Каспийският ареал остава в сферата на недостатъчно изяснените терминологични граници. На практика Южен Кавказ е с най-големия брой нерешени проблеми и е зона, в която процесите се развиват като част от заобикалящото я геополитическо пространство. Нещо повече, южнокавказките държави са в центъра на стълкновения в черноморската зона и концентрират стратегиите и енергията на всички участници в процесите в този регион.

Тезата, че Кавказкият регион е обкръжен от три пояса (полоси) на сигурност, се превръща в своеобразна аксиома, която до голяма степен определя границите на съществуване и влияние на субектите в него. Първият пояс са трите непосредствени съседки на Южен Кавказ – Русия, Турция и Иран. Тези страни преследват собствена амбициозна политика и имат големи възможности за намеса както във вътрешните процеси на национално ниво, така и на регионално. Всяка една от тези държави влияе чрез разнообразни средства като политически, икономически и военен натиск (Русия), икономическа инвазия (Турция) и конфесионално проникване (Иран) върху трансформацията на кавказките общества. Битката за влияние се води с променлив успех.

Ключовата роля на първия пояс не елиминира значението на втория, който е разположен непосредствено след първия и включва постсъветските републики на Централна Азия и част от европейското пространство (Молдова и Украйна), страни от Близкия, Средния Изток и Балканския полуостров – Сирия, Ирак, Египет, Йордания, Кипър, Гърция, България, Румъния. Голям брой държави от този геополитически пояс имат определени политически и икономически, а някои и стратегически, интереси в Южнокавказкия регион. След влизането на Румъния и България в Европейския съюз на 1 януари 2007 г. чрез тях Съюзът си осигурява пряко геополитическо и геоикономическо присъствие в Черноморския регион. Двете балкански държави се превърнаха във важен плацдарм за прокарване на европейските демократични ценности в зоната на Големия черноморски регион. Ставайки част от институционалната рамка на ЕС, София и Букурещ завършиха в основни линии процеса на преход от тоталитарна еднопартийна система и централизирана икономика към демократичната система на развитие, като утвърдиха модела и практиката на пазарната икономика, принципите на политическия плурализъм и многопартийност. В тези страни все още има нерешени проблеми в социално-икономически план, а наченките на пълноценно гражданско общество са в своя зародиш. Все още в сферата на пожеланията и препоръките е изграждането на ефективно действаща съдебна система, способна да се бори с корупционните практики и да противодейства на всички форми на местната и международна

организирана престъпност. Въпреки това двете държави успешно могат да помогнат за укрепването на стабилността и демократизацията на Черноморския регион, споделяйки опита си с другите страни, които са процес на преход. От съществено значение е и обстоятелството, че и България и Румъния са активни членове на очертаващата се като най-активна и ефективна в ролята си на своеобразен обединител на черноморските общества ОЧИС.

Третият пояс обхваща САЩ и държавите от Западна и Централна Европа и действа главно чрез различните организации като Европейския съюз, Съвета на Европа, ОССЕ, НАТО, Минската конференция и нейната Минска група и др.

Ролята на третия пояс включва следните постулати:

- ü САЩ обявяват Южен Кавказ и проблемите на неговата сигурност за жизнено важни за американските национални интереси..
- ü За Западна Европа Черноморско-Каспийският регион е стратегически мост, свързващ Европа с Близкия Изток, Централна Азия и по-далечните региони в Югоизточна Азия и Китай. Европейските стратегически интереси определят позициите на ЕС, насочени към решаването на всички конфликти и установяването на стабилност и сигурност в региона. Своите интереси Европа преследва чрез различните организации, между които се открояват три: Минската група, която осъществява посредническа мисия в Карабахския конфликт; Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), която през последните години засилва своята активност най-вече чрез наблюдателни мисии на изборите в южнокавказки държави; НАТО, която все повече се превръща в един от основните елементи от механизмите за сигурност в Южен Кавказ¹⁸.

Засилващата се нестабилност и конфронтация очертават постсъветското пространство като една динамична мрежа от граници, която служи повече да разграничава държавите, отколкото да решава многобройните им проблеми. Съществуването на конфликтни ситуации е сериозно препятствие за интегрирането на черноморските държави от постсъветското пространство в евроатлантическите структури¹⁹, а забавянето на разширението на НАТО е в унисон с руските планове. Именно нерешените вътрешни конфликти и

обтегнатите отношения с Москва попречиха на Грузия да получи План за действие за членство в Алианса на срещата на Пакта в Букурещ през април 2008 г. Същият неуспех претърпя и Украйна, в която привържениците на евроатлантическата интеграция са малцинство. Основа на сътрудничеството в Черноморската зона са споделените от всички държави ценности и принципи, залегнали в Устава на ООН, в основополагащите документи на ОССЕ, Съвета на Европа и ОЧИС, както и в двустранните партньорски споразумения на отделните страни от региона с Европейския съюз и НАТО. От съществено значение за държавите от Черноморието са акцентите, заложи в инициативата на ЕС Черноморската синергия²⁰, която очертават секторите на сътрудничество, отразяващи общите приоритети. Ориентир за демократичната трансформация на страните от региона са установените от Съветът на Европа и ОССЕ показатели за спазването на човешките права и за демокрация. Неслучайно регионалните черноморски организации през последните години са ангажирани с развитието на ефективни демократични институции в подкрепа на доброто управление и спазването върховенството на закона.

* * *

Черноморският регион концентрира в себе си амбициите, плановете и стратегиите на глобалните и регионалните играчи. Битката за надмощие е динамична, безкомпромисна и трудно предсказуема. Всеки един от участниците в тази „голяма игра“ използва богат арсенал от средства, осигуряващи предимство в сложния възел от проблеми, Обществата в Черноморския регион (основно тези от постсъветското пространство) са в капана на чуждите амбиции и плановете. Трудно е в тези условия да се изградят демократични структури и институции и да се налагат принципите на доброто на управление.

Партньорството и конкуренцията в постсъветското пространство са повече в сферата на предположенията, проектите и действията на двете организации, които присъстват повече в политически, отколкото в икономически или военен формат в постсъветското пространство. Актуалността на този проблем все повече намалява след руско-грузинския конфликт от август 2008 г.

и нарастващата роля на Азербайджан в засилващ своята важност евразийски енергиен вектор²¹.

Доказателство за това са не само амбициозните планове за добив на азербайджански нефт, но и впечатляващите проекти за експлоатация на енергийните ресурси от Баку и Астана. През август 2007 г. президентът на държавната нефтена компания на Азербайджан. (ГНКАР)* Ровнаг Абдулаев съобщава за създаването от казахстанската “КазМунайГаз” и ГНКАР общо предприятие в рамките на създаваната Транскаспийска система на паритетна основа за доставки на въгледороди. Неговата дейност включва строителството на пристанище в Курик (на казахстанското крайбрежие на Каспийско море), танкери и на съвместен терминал в Баку, както и захранването на тръбата Баку-Тбилиси-Джейхан с казахстанския нефт.²². Тези планове, които успешно се реализират през 2008 г., са част от изграждащата се евразийска енергийна ос. Най-важни сегменти от тази система Казахстан и Азербайджан доказват засилващата се прагматична политика, която е от взаимна изгода.

Евразийското съдържание на ГУАМ обаче има различна интерпретация в плановете на Вашингтон, проявяващ сериозен интерес към създадената с нейна помощ организация и на Баку като ключова държава на ГУАМ в контекста на своята география и наличието на енергийни ресурси.

Не са тайна американските планове към утвърждаване на своите доминиращи позиции в Европа чрез разполагане на елементи на ПРО в Чехия и Полша и чрез подкрепата на ГУАМ като евразийска интеграционна площадка - перспектива за пряко взаимодействие с богатия на стратегически запаси Каспийски регион. Първият етап от плана за разполагане на американските елементи на ПРО в Чехия и Полша бе осъществен чрез подписването през юли-август 2008 г. на двустранните договори между Вашингтон-Прага, Вашингтон-Варшава. Не е ясно доколко той ще бъде реализиран до 2013 г. – крайния срок за неговото приключване. Неговата резултатност не влияе върху негативната реакция на Русия. Неслучайно на срещата на Г-8 в Хайлигендам (Германия) в началото на юни 2007 г. руският президент Путин предложи на САЩ, в частност

* SOCAR е английската абrevиатура

и на Запада, да се върнат към идеята за общо отбранително пространство в рамките на създаването на обща антиракетна отбрана, базирана в Азербайджан, т.е. вътре в ГУАМ²³. Тази идея, в модифициран вид, намира своето продължение в речта на руския външен министър Сергей Лавров на 63 сесия на Генералната асамблея на ООН на 29 септември 2008 г. В нея се очертава идеята на Русия да преформатира европейската архитектура за сигурност, която предопределя директните договаряния между Москва и останалите европейски държави²⁴. Русия смята да осъществи тази цел чрез нов Договор за евроатлантическа сигурност, или „Хелзинки-2“²⁵. По този начин се актуализира план, който за първи път е анонсиран от руския президент Дмитрий Медведев през 2008 г. в Берлин. Стремешът е чрез „Хелзинки-2“ да се създадат условия за изграждането на надеждна колективна система, която да гарантира еднаква сигурност за всички държави. Това може да се постигне чрез документ, който в юридически задължителна форма да уточни основите на взаимодействие между всички негови участници с цел укрепването на мира и осигуряването на стабилността в света²⁶.

Русия поставя акцента върху правно-организационния елемент на сигурността, докато Туркменистан обръща внимание върху новите фактори за нейното гарантиране, най-вече върху енергийния ѝ компонент. Заместник-председателя на министерския съвет и министър на външните работи на Туркменистан Рашид Мередов в своята реч на 63 сесия на Генералната асамблея на ООН подчертава, че „наличието и достъпността на топлинно-енергийните ресурси, обезпечаването на тяхната непрекъсната доставка на международните пазари и ефективното им използване от потребителите, се превръщат в главни фактори за развитието на световната икономика“²⁷. Туркменистан е с доказано място в глобалната енергийна система като един от най-големите производители на природен газ. Това предопределя и силния интерес на Ашхабад към развитието на устойчива система на глобална енергийна сигурност, която изисква големи инвестиции, значителна част от които да бъде насочена към транспортирането на въглеродороди, защита на енергийната инфраструктура, а така също към развитието на международна транспортна мрежа. Реализирането

на тази идея е зависима от степента на политическата стабилност, ситуацията на световния пазар, съществуването на комплекс от гаранции за сигурността на международните тръбопроводи²⁸.

Поставеният от Туркменистан въпрос за гаранциите на енергийните коридори е логичен, особено след кавказкия конфликт от август 2008 г. Нещо повече несигурността в транзитните пространства актуализира идея, която е обсъждана на срещата на ГУАМ в Баку през 2007 г. и експертът по въпросите на външната политика и политиката на сигурност в Американския институт по предприемачество Чарли Шром се опитва да реанимира²⁹. Обсъжданата идея за създаването на съвместни мироопазващи сили (Източноевропейски алианс в областта на сигурността - ИАОС). Лансираната идея е главната насоченост на ИАОС да бъде усъвършенстването на бойните възможности на обединените многонационални сили. Акцент се поставя върху сухопътния контингент, който трябва да бъде подготвен за противопоставянето и тактиката на „блицкрига”, с помощта на която руските войски преодоляха Грузия³⁰. Не без значение е анализът на американския аналитик за необходимостта от усиляване и укрепване на всички видове войски в държавите от ГУАМ, както и на Полша. Задачите, които трябва да бъдат осъществени, са ориентирани към създаването на ефективен военен флот на Черно море като контрапункт на опитите на Русия да възстанови своето господство там. Равносметката, която прави Шром за възможностите на черноморските държави в тази посока е повече от негативна. Само Украйна има една подводница, Молдова няма излаз на Черно море, а Грузия е само с 495 моряци, а всичките ѝ военни кораби са потопени от руския флот през август 2008 г. Идеята е САЩ да ускори създаването на военноморските сили на ИАОС чрез предоставяне на нови атомни многоцелеви подводници тип „Вирджиния”, с което да навакат изоставането от Русия³¹. Вариантите за преодоляване на утвърждаващите се в постсъветското пространство и в Черноморския регион руски позиции не оказват съществено влияние върху прагматичната и балансирана политика на Баку.

Интересите на Азербайджан имат своите нюанси, които не се влияят от американските планове и руските акции. Баку прави успешни опити да заеме

своята ниша в евроатлантическата стратегия в региона, апробирайки ролята на южен мост в регионалното сътрудничество, обхващащо Каспийско-Черноморския ареал и Балтийския басейн. Естествен е фактът, че главна роля в тези процеси ще играят транспортно-комуникационните и енергийни проекти, свързани с Азербайджан. Това мотивира Баку и в бъдеще да утвърждава изгодните стратегически и икономически позиции като свързващо звено между Европа и Азия. Стремехът към независима политика бе убедително доказан през март 2007 г., когато Азербайджан и САЩ подписват меморандум за сътрудничеството в областта на енергийната сигурност. Документът, подписан от азербайджанския външен министър Елмар Мамедяров и от държавния секретар на САЩ Кондолиза Райс предвижда установяването на диалог на високо равнище за енергийната сигурност в Каспийския регион, целящ да промотира нови маршрути за износ на нефт и газ, заобикалящи Русия и Иран. В същото време заместникът на Мамедяров Араз Азимов призовава в Брюксел ЕС да купува туркменски газ директно, а не чрез посредничеството на Газпром. Неговата последователност при срещите си в Европейската комисия е подчинена на идеята ЕС да бъде по-настойчив в усилията си за директен достъп до енергийните ресурси от източния каспийски бряг чрез построяването на тръбопровод по дъното на Каспийско море и свързването му с коридора Азербайджан-Грузия³². В контекста на тази геостратегическа политика на Баку трябва да се разглеждат активните българо-азербайджански контакти, чиято интензивност през 2008 г. е впечатляваща. Двустранните срещи на високо равнище в Баку и София, както и взаимните визити на външните министри и постигнати договорености очертават прагматичната и взаимноизгодна основа на сътрудничеството в широкия спектър от икономиката и енергийните проекти до образованието и културата³³.

Това обаче не означава, че външнополитическите приоритети на Баку са с единствен ориентир към Запада. Балансът продължава да бъде печелившата карта в политиката на Баку за утвърждаването на Азербайджан като водеща държава в кавказкия регион със стабилно геоенергийно бъдеще. Отношенията Русия-Азербайджан не се основават на геополитическата конюнктура. Всичко

обаче зависи от руските алтернативи в Евразия. Не е без значение обстоятелството, че едва през 1997 г. Азербайджан за първи път изнася своя нефт по построената тръба Баку-Новоросийск. Проектният ѝ капацитет е 5 млн. т годишно, но в действителност по нея никога не е преминавало повече от половината от това количество. От началото на 2007 г. Азербайджан преустанови износа по тръбата към Новоросийск, а през 2008 г. предложи на Москва съоръжението да се използва за пренос на казахстански и туркменистански петрол. Неслучайно през 2008 г. се засилват политическите и дипломатическите контакти на Москва с Баку. Доказателство за засиления руски интерес е обстоятелството, че Азербайджан е втората държава след Казахстан, която активно е посещавана от президента Дмитрий Медведев. Москва прави упорити и последователни опити да изкупи азербайджанския природен газ, чрез което да сведе до минимум реализацията на конкуриращия я енергиен проект „НАБУКО”. Азербайджанският президент Илхам Алиев за пореден път доказва прагматизъм и висока степен на балансиране между силните субекти в световен и регионален план. Това се потвърждава и от визитата му в Москва през октомври 2008 г., чиито резултати са от взаимноизгоден енергиен интерес и в областта на сигурността³⁴. Това е поредно доказателство за засилващите се позиции на Азербайджан като основен кавказки елемент в евразийската политическа и енергийна система.

Практиката доказва, че регионалните организации, възникващи в постсъветското пространство, които имат своите външнополитически покровители, се проявяват като своеобразни центрове на политическо и енергийно съперничество. В перспектива остава надеждата за регулиране на конфликтите в редица държави на ОНД, икономическата либерализация, хуманитарното и културно взаимодействие. Това може би ще насочи бъдещето на народите в евразийското пространство да бъде гарантирано посредством такива международни центрове на сила като Шанхайската организация за сътрудничество и ГУАМ. Въпрос на време е да се разбере доколко Русия, Азербайджан, Казахстан или друг участник или участници в тези организации

ще съумее да консолидира или напротив - да фрагментира и изпразни от съдържание всяка една от тях.

На срещите в Баку и в Батуми за пореден път се очертават повече енергийните интереси на държавите, отколкото стремежът им да се обединят под знамето на демокрацията. В съответствие с това Азербайджан в рамките на ГУАМ получава стабилни потребители на нефт и стабилни алтернативни маршрути за неговия экспорт, а Украйна, Молдова и Грузия имат достъп до азербайджанските енергоресурси и се превръщат във важен транзитен коридор. Тези съблазнителни енергийни перспективи и политически амбиции очертават и интересите на редица други европейски страни, които участват в срещата като наблюдатели. Т.напр. президентът на Литва Валдас Адамкус, в свое изказване отбелязва стратегическата важност на черноморско-каспийския регион за ЕС и призовава партньорите за „активно използване на този интерес”. Полският президент Качински е последователен в политиката на своята държава в тази сфера не само чрез присъствието си на срещата в Азербайджан, но и чрез организирания през май 2007 г. в Полша енергиен форум. Европейските лидери се концентрират главно върху перспективата за реализиране на нефтопровода Одеса-Брод-Плоцк-Гданск, „чрез който би се гарантирал реалния и важен принос на ГУАМ в европейската енергийна сигурност”, чрез превръщането му в енергиен коридор, съединяващ Каспийско с Балтийско море ³⁵. Идеята е обвързана и с европейския план за намаляване на енергийната зависимост на Европа от Русия. Тя обаче губи много от отсъствието на такива участници в нея като Казахстан и Туркменистан, който са в енергийния алианс с Русия.

* * *

Първите години на ХХІ век определят новите геополитически играчи в Черноморския регион, както и новите предизвикателства пред тях, предопределящи политическите, икономическите и стратегическите съюзи. Като основни се очертават енергийните коридори и местонаходища, които формират конфигурации с различни времеви параметри и участници, но перманентно обвързани с дебата „за и против” Русия.

Идеологическият антагонизъм от периода на Студената война обаче отстъпва на утвърждаващия се прагматизъм. Засилващата се зависимост от стратегическите суровини на Централна Евразия и необходимостта от нови, ефективни и неподвластни на руския енергиен монополизъм, транспортни коридори, диктува новите правила на поведение и новите механизми. Геоенергетиката и геоикономиката определят акцентите и субектите. В новата/стара конфигурация от последното десетилетие ЕС-НАТО-САЩ-Русия все по-ясно и отчетливо се открояват дисхармонията, конфронтацията, независимо от налагащия се през последните месеци тон на доброжелателство и декларирано желание за конструктивна политика. Политиката за/против Русия преминава през призмата на геоенергийната зависимост и на войнствената риторика, но не може да преодолее налагащата се все повече геополитическа реалност, предопределена от най-важния коз на Кремъл, който той успешно използва – действащата енергийна система. Това определя и акцентите на регионалната глобалистика в нейния черноморско-евразийски вариант.

¹ По-подробно вж. Королев С. Бесконечное пространство. Гео- и социографические образы власти в России. Москва, 1997.

² Ключевский В. О. Сочинения: Т. 1. Москва, 1956. С. 31.

³ Савицкий П. Евразийство. <http://zevs904.chat.ru/book/savitsky/euras2.html>

⁴ Межуев, Б. Новое евразийство — 2 [2005]
<http://www.archipelag.ru/authors/mezhuev/>

⁵ По-подробно вж. Григорова, Д. Русия на кръстопът – геополитически модели за бъдещето. // Регионални аспекти на международните отношения. Варна, 2006. С. 132-142

⁶ Уткин, А. Вызов Запада и ответ России. Москва, 2003, с. 557, 560-572, Същият. Поле будущей битвы // Свободная мысль, 2003, № 5. С. 19. Срв.. Григорова, Д. Цит.съч. С. 133-134

⁷ Тренин, Д. Россия и конец Евразии. // Pro et Contra. 2005, июль-август. С. 17

⁸ Уткин, А. Поле будущей битвы // Свободная мысль, 2003, № 5. С. 19.

⁹ Дугин, А. Основы евразийства. Москва, 2002. С. 544-545; Срв. Григорова, Д. Цит.съч. С. 137

¹⁰ Нарочницкая, Н. Европа „старая” и Европа „новая” // Международная жизнь, 2003, № 4, С. 47-48. Срв. Григорова, Д. Цит.съч. С. 136.

¹¹ Григорова, Д. Цит.съч. С. 136

¹² Панарин, А. Православная цивилизация в глобальном мире. Москва, 2003, с. 343-394, Срв. Григорова, Д. Цит. Съч. С. 136.

¹³ Панарин, И. От Единой России к Евразийской Руси. 12.01.2006

<http://www.km.ru/strategy/index.asp?data=12.01.2006%2019:46:00&archive=on>

¹⁴ Григорова, Д. Цит.съч. С. 137.

- ¹⁵ Тренин, Д. Конец Евразии: Россия на границе между геополитикой и глобализацией. <http://www.carnegie.ru/ru/publ/books/volume/56875.htm>
- ¹⁶ Тренин, Д. Россия и конец Евразии... С. 17
- ¹⁷ Дюлгерова, Н. Бъдещето на Русия – глобално, регионално или невъзможно. // Светът между сътрудничеството и тероризма. Варна. 2005. С. 111.
- ¹⁸ Карабах как фактор региональной стабильности. Два „да” и два „нет” региональная безопасность Закавказья - иллюзии, реальность, перспективы. <http://www.karabagh.am/GlavTem/13KarFaktorRegStab.htm>
- ¹⁹ Report prepared by the German Marshall Fund of the US, on the occasion of the NATO Summit 2005, for “A new Euro-Atlantic strategy for the Black Sea region”. <http://www.jamestown.org/images/doc/KonstRon.doc>
- ²⁰ По-подробно вж. глава Първа.
- ²¹ Добивът на нефт в Азербайджан за 2009 г. се предвижда да бъде 63 млн. т срещу 52 млн. т за 2008 г., докато през 2007 г. добивът е бил 42.6 млн. т според информационните материали на държавната нефтена компания на Азербайджан. (ГНКАР). Обемът на ГНКАР от общия обем на добивания нефт през 2009 г. ще бъде 8.65 млн т, докато през 2008 г. е 8.7 млн. т. През 2010 г. планираният обем на добития нефт се предвижда да бъде 66 млн. т, от които 57.4 млн т ще е от съвместния добив с чуждестранни компания, а останалите 8.6 млн. т – от ГНКАР. През 2011-2015 г. ежегодният обем на добива в Азербайджан ще бъде 67 лн. Т., от които ГНКАР ще добива 8.58 млн. т, а Азербайджанската международна операционна компания (АМОК) 58.4 млн. т нефт. Азербайджан в 2009 г. увеличи добычу нефти до 63 млн т, а к 2011 г. - до 67 млн т. <http://www.rusenergy.com/?page=news&id=96194>. 3.09.2008
- ²² Азербайджан – ключевая страна в транспортировке каспийской нефти. <http://www.zerkalo.az/rubric.php?id=33157> . 31 май 2008.
- ²³ Николаева, А. День компромиссов. // Ведомости. №105 (1879). 09.06.2007.
- ²⁴ Russia to propose pan-European security pact. EUobserver, 28.07.2008; <http://euobserver.com/24/26552>
- ²⁵ Сергей Лавров: США намеренно создали кризис под предлогом борьбы с терроризмом. <http://www.azerros.ru/index.php/articles/3975>. 29.09.2008
- ²⁶ Пак там.
- ²⁷ Глава внешнеполитического ведомства Туркменистана предложил укрепить безопасность международных трубопроводов, транспортирующих энергоресурсы. <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=10364>
- ²⁸ Пак там.
- ²⁹ Szrom, Ch. Stopping Russia Next Time // The Weekly Standard, 20.08.2008
- ³⁰ Пак там.
- ³¹ Пак там.
- ³² Socor, VI. Azerbaijan at the Reforefront of Caspian Basin Energy initiatives. Eurasia Daily Monitor. Volume 4 Number. 57. http://www.jamestown.org/end/ednt/article/php?article_id=2372033; срв. Димитров, Пл. Каспийските енергоресурси като геополитически фактор. // Международни отношения, 2007, № 5-6. С. 94-105.
- ³³ Вж. По-подробно Работно посещение на президента Георги Първанов в Република Азербайджан <http://www.president.bg/news.php?id=3019>. 10-03-2008 19:00. Завершил се визит президента Болгарии Георгия Първанова в Азербайджан <http://www.365.az/content/view/11025/96/>. 12.03.2008
- ³⁴ Состоялись переговоры Дмитрия Медведева с Президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым.

http://www.kremlin.ru/sdocs/news.shtml?day=16&month=09&year=2008&value_from=&value_to=&date=&stype=&dayRequired=no&day_enable=true&Submit.x=6&Submit.y=7.

16.09.2008. 15:30

³⁵ Азербайджан – ключевая страна в транспортировке каспийской нефти.
<http://www.zerkalo.az/rubric.php?id=33157> . 31 май 2008